

УДК 159.947:159.9:35

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2023.1.3>

Мась Н. М.

кандидат психологічних наук, доцент,
начальник кафедри військової психології та педагогіки
Військовий інститут
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
e-mail: 2005mas@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3940-3985

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНИХ ПЛАНІВ КУРСАНТІВ ЯК ОБ'ЄКТІВ НАВЧАННЯ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено теоретичні підходи до розуміння понять «професійне самовизначення» та «професійний план» у об'єктів навчання, пояснено їхній взаємозв'язок. Розкрито сутність професійного самовизначення об'єктів навчання як динамічного процесу, який полягає у переході від імпульсивного прийняття рішення щодо вибору майбутньої професії до реального самовизначення, яке можна здійснити лише за умови якісного аналізу як практичних можливостей своєї діяльності, так і власних внутрішніх ресурсів.

Зазначено, що професійний план конкретизує самовизначення об'єктів навчання, надає йому діяльнісного та цілеспрямованого характеру. Він конкретизує самовизначення особистості курсанта, надає йому діяльнісного та цілеспрямованого характеру, тому його можна розглядати як стимул розвитку особистості курсанта як майбутнього офіцера. Виникаючі професійні плани, перспективні цілі курсанта зазвичай не співвідносяться із досягнутим ним рівнем оволодіння засобами, необхідними для їхнього досягнення, що створює основу внутрішньої суперечності та особистісного і професійного розвитку. Його вирішення стимулює розвиток і корекцію нових потреб і планів.

Професійні плани курсантів є засобом здійснення ними професійних цілей, їхньою конкретизацією у хронологічному та змістовому аспектах. Вони визначають порядок дій, які необхідні для реалізації курсантом професійних цілей як основних орієнтирів у майбутньому (мотиви професійного зростання та військової кар'єри тощо). Проте професійні плани курсантів не обмежуються лише раціональним визначенням ними провідних завдань та цілей, а зазвичай містять динамічний образ бажаного професійного майбутнього: курсант моделює та програє певні ситуації після виконання тих чи інших завдань, уявляє себе у майбутньому як військовослужбовця певної кваліфікації.

Ключові слова: теоретичні підходи, професійне самовизначення, формування, професійні плани, об'єкти навчання.

Постановка проблеми. Проблема професійного самовизначення молоді є однією з найважливіших для сучасної України, оскільки безпосередньо впливає на розвиток її суспільства. Самореалізація людини є не лише особистісно, але і суспільно важливою цінністю, тому вивчення особливостей професійного становлення молодшого покоління й оптимального формування професійних планів

його представників є актуальною сферою психологічних досліджень. Сучасна військово-політична і соціально-економічна ситуація у країні, а саме: бойові дії, стрімка зміна ринку праці, необхідність вчитися та працювати в режимі онлайн тощо, створюють для об'єктів навчання певні умови, які полягають у необхідності самостійно та виважено вибирати майбутню професію, послідовно формувати професійні плани та намагатися їх успішно втілити у життя. Завдання науково-педагогічного складу ЗВО – теоретично та практично підготувати молодь до їхнього професійного становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першим усебічним дослідженням специфіки вибору професії були праці Ф. Парсонса, основним доробком якого було розроблення «трьохфакторної моделі» профконсультації з метою визначення відповідності людини певній професії [10]. Модель поєднувала у собі дослідження психічних особливостей людини, самої професії та її вимог до працівника, а також співвідношення перших двох чинників. Хоча дослідження Ф. Парсонса започаткували профорієнтацію як окрему галузь психологічних знань, його модель не враховувала можливості людини навчатися в процесі освоєння професійної діяльності. Нині європейські психологічні дослідження вказують на те, що розвиток критичного мислення й адекватної самооцінки сприяють ефективному професійному самовизначенню, розумінню об'єктом навчання певних кар'єрних можливостей та бар'єрів. Чинниками успішності професійного самовизначення науковці вважають когнітивний і психосоціальний рівні розвитку, а також активну позицію батьків та їхній власний кар'єрний успіх [7; 8]. П. Ван, Т. Лі та інші стверджують, що для того, щоб уникнути масового безробіття та великих витрат на перекваліфікацію, необхідно проводити профорієнтацію та навчати тих, хто навчається, формувати ефективні професійні плани. Стимулюючи усебічний розвиток й особливо критичне мислення і рівень їхнього кар'єрного планування, вони зможуть цілеспрямовано вдосконалювати свої професійні знання та певною мірою вирішити проблеми працевлаштування [11]. Українські психологи, частіше за все, аналізують професійне самовизначення та формування професійних планів як один із чинників становлення професіоналізму [1; 3; 4 та ін.).

Мета статті – висвітлення основних теоретичних підходів до формування професійних планів курсантів як об'єктів навчання у контексті їхнього професійного самовизначення.

Результати дослідження. Професійне самовизначення є одним зі значущих напрямів соціалізації людини, що визначається як взаємовплив особистості та суспільства. Воно пов'язане із загальними закономірностями розвитку і становлення професійної кар'єри, а також більш окремими особливостями, які відображають провідні тенденції у суспільстві на конкретному історичному етапі та індивідуальними якостями кожної окремої особистості.

У сучасних умовах розвитку українського суспільства, які характеризуються збільшенням конкуренції на престижні професії, змінюються пріоритети робо-

тодавців, які фокусують свої вимоги на креативних вміннях кандидатів, нестандартному підході до вирішення різноманітних професійних завдань, наявності навичок оперативного прийняття рішень, знаннях та навичках менеджменту, здібностях самостійно навчатись у процесі професійної діяльності, соціальній адаптованості й вмінню ефективно працювати у колективі. З одного боку, наявність попиту на перераховані професійні якості частково стимулює їхнє формування, однак це потребує тривалого часу, тому виникає необхідність у цілеспрямованому керуванні процесом ефективного формування професійних планів.

Юність характеризується не стільки фізіологічними змінами організму, як активним розвитком особистості, особливо її мотиваційної сфери, а саме зміною ієрархії ціннісних орієнтацій. Цей період є вирішальним для формування професійних планів, оскільки це час, коли люди починають відкривати свої навички, цінності та інтереси, щоб підготуватися до дослідження кар'єрних можливостей. Потреба у самовизначенні, пошуку власного місця у житті, яка загострюється у цьому віці, визначає характер їхньої внутрішньої та зовнішньої активності.

Здатність до самовизначення – невід'ємна сторона цілісної культури особистості, яка полягає у готовності та вмінні людини самостійно вибудовувати керівні принципи і способи діяльності (інтелектуальної, комунікативної, ціннісно-орієнтаційної та ін.) і поведінки у соціумі. Професійне самовизначення – динамічний процес, зміст якого полягає у переході від безпосереднього, імпульсивного прийняття рішення до реального самовизначення, яке можна здійснити лише за умови якісного аналізу як практичних можливостей своєї діяльності, так і власних внутрішніх ресурсів (здібностей, схильностей, знань, навичок та характеру). Цей перехід також вимагає вміння приймати рішення і діяти відповідно до свідомо вибраного рішення щодо досить далекої часової перспективи, що неможливо без досить високого рівня психічного розвитку особистості та її психічної зрілості.

Особистість курсанта є єдиним цілим, оскільки жодна якість не формується і не виявляється ізольовано, а завжди є виявом усієї особистості як цілісної структури. Соціально-професійні прагнення курсантів, які знаходять своє відображення у проєктивних і реальних, первинних та вторинних виборах, синтезуються у їхніх професійних планах. Вони особливо тісно пов'язані із проєктивним вибором, розвиваються разом з ним і демонструють систему близьких та далеких особистих цілей, а також програму діяльності індивіда щодо їхньої реалізації.

На сьогодні більшість підходів до розуміння сутності поняття «професійне самовизначення» об'єднуються навколо думки про те, що це певний процес, який здійснюється завдяки аналізу людиною власних особистісних особливостей та можливостей, а також їхньої відповідності вимогам вибраної професії. Аналіз процесу професійного самовизначення вимагає визначення характеру взаємозв'язку двох систем. З одного боку, це особистість як складна саморегульована система, а з іншого – система суспільного орієнтування щодо вирішення

питання про усвідомлений вибір професії, яка здійснює цілеспрямований вплив на мотиви обрання курсантами своєї подальшої професійної перспективи.

Процес професійного самовизначення часто супроводжується конфліктами: як внутрішньоособистісними, так і міжособистісними. Подолати внутрішньоособистісні конфлікти професійного самовизначення І. Чечко пропонує шляхом розвитку психологічної компетентності, розробки альтернативних сценаріїв професійного життя, підвищення професійної активності, створення оптимістичної професійної перспективи, підвищення власної ролі у професійному житті, визначення нових смислів професійної діяльності, узгодження амбівалентних установок та відносин, зниження рівня домагань, самозбереження професійної цілісності особистості, передбачення можливих ускладнень та втрат через звільнення або зміни професії, попередження можливих деформацій, криз тощо [5].

Взаємозв'язок понять «професійне самовизначення» та «професійний план» полягає у тому, що без наявності сформованого професійного плану неможливо розраховувати на успіх процесу професійного самовизначення [7]. При цьому важливо враховувати внутрішню потребу курсанта щодо вибору сфери майбутньої професійної діяльності, сформованість позитивних індивідуально-психологічних якостей характеру, виникнення професійних інтересів, схильностей, установок та уявлень про життєві цінності.

Професійний план традиційно визначається як обґрунтоване уявлення про вибрану сферу трудової діяльності, способи оволодіння майбутньою професією та перспективи професійного зростання [2; 6]. Він конкретизує самовизначення особистості курсанта, надає йому діяльнісного та цілеспрямованого характеру, тому його можна розглядати як стимул розвитку особистості курсанта як майбутнього офіцера. Виникаючі професійні плани, перспективні цілі курсанта зазвичай не співвідносяться із досягнутим ним рівнем оволодіння засобами, необхідними для їхнього досягнення, що створює основу внутрішньої суперечності та особистісного і професійного розвитку. Його вирішення стимулює розвиток і корекцію нових потреб і планів.

Професійні плани курсантів є засобом здійснення ними професійних цілей, їхньою конкретизацією у хронологічному та змістовому аспектах. Вони визначають порядок дій, які необхідні для реалізації курсантом професійних цілей як основних орієнтирів у майбутньому (мотиви професійного зростання та військової кар'єри тощо). Проте професійні плани курсантів не обмежуються лише раціональним визначенням ними провідних завдань та цілей, а зазвичай містять динамічний образ бажаного професійного майбутнього: курсант моделює та програє певні ситуації після виконання тих чи інших завдань, уявляє себе у майбутньому як військовослужбовця певної кваліфікації.

Керівною функцією професійних планів є регулятивна, оскільки будь-який план виникає й існує як регулятор майбутньої активності, внаслідок стаючи додатковим стимулом її здійснення та корекції. Побудовані на основі свідомо вибраної

цілі професійні плани у багатьох аспектах визначають поведінку й діяльність курсантів і фактично можуть бути розглянуті як певна система їхньої саморегуляції. У професійних планах знаходять своє відображення такі структурні компоненти особистості курсанта, як цінності, ідеали, рівні домагань, самоконтроль, самооцінка тощо. Як особистісно-суб'єктивний феномен професійні плани можуть бути проаналізовані як певний механізм, спосіб або схема свідомої регуляції ними своєї професійної діяльності. Якісна своєрідність професійних планів як регуляції професійної діяльності полягає у тому, що виявляється суб'єктивна позиція курсанта не лише стосовно себе та своєї професійної діяльності, але і свого цілісного професійного життя. Суб'єктивне ставлення курсанта до своєї професійної діяльності можна описати завдяки трьом сутнісним характеристикам: рефлексії, активності, свободі (і відповідальності як її невід'ємному складнику).

Формування курсантами гнучких професійних планів і варіантів вирішення професійних проблем є ефективним способом уникнути психотравмувальних впливів життєвих та професійних невдач, а також сприяє більш об'єктивній оцінці різноманітних ситуацій у професійному житті. Однак як зайва варіативність, так і жорстка однозначність щодо побудови професійних планів зазвичай не призводять до позитивних результатів. Тому надзвичайно важливо навчити курсантів займати позицію дослідників своєї професійної перспективи, мотивувати їх пізнавати себе у різноманітних змодельованих ситуаціях, замислюватись про співвідношення близьких та далеких цілей, бачити теперішнє та його роль у контексті всього життя. Необхідно знайомити курсантів із прикладами не лише успішних, але й невдалих рішень здійснення професійних планів, їхніх зв'язків з ціннісними орієнтаціями особистості, її якостями.

Отже, цілеспрямована оптимізація професійного самовизначення курсантів, яка відбувається під наглядом та керівництвом психологів у процесі профорієнтаційних заходів, полягає у їхньому мотивуванні реалізовувати самостійний, свідомий вибір професії на основі аналізу власних внутрішніх ресурсів (здібностей, схильностей, потреб, мотивів, життєвих цілей тощо) шляхом формування гнучких адекватних довгострокових професійних планів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, вирішення проблеми самовизначення курсантів не повинно обмежуватись актом вибору професії, а передбачає процес формування довгострокових особистих професійних планів. Завдяки цьому здійснюється зв'язок майбутнього та теперішнього, а без серйозного відношення до майбутнього неможливе й ціннісне ставлення до теперішнього. Розподілення ближньої та далекої перспектив є особливо важливим моментом розвитку особистості курсанта, який знаменує перехід від юності до дорослості. Таким чином, сформовані професійні плани є показником соціальної зрілості курсантів, оскільки вони ґрунтуються на наявності системи поглядів на професійне життя – ціннісних орієнтацій, установок, знаннях про роль певних соціальних інститутів та особливостях військових професій.

Професійні плани курсантів є тією необхідною перспективою їхнього майбутнього, яку мають враховувати та цілеспрямовано розвивати представники військового закладу вищої освіти. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою та впровадженням різних видів профорієнтаційних робіт відповідно до рівнів сформованості професійних планів учнів старших класів, які тяжіють до вибору у майбутньому професії військового і навчання у відповідних ЗВО.

Список використаних джерел і літератури

1. Бабелюк О.В. Психологічні умови професійного самовизначення військовослужбовців-контрактників : дис. канд. психол. наук. Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. 2013. 160 с.
2. Гульбс О.А. Про взаємозв'язок успішності підлітка з ефективністю функціонування у нього механізмів формування професійних планів. *Вісник Національного університету оборони України*. № 6(70). 2022. С. 23–30.
3. Данько О.В. Особливості професійного самовизначення майбутніх офіцерів-прикордонників : дис. канд. психол. наук. Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. 2015. 193 с.
4. Кобець О.В. Мотивація та здібності суб'єкта навчання як компоненти механізмів його професійних планів. *Вісник Національного університету оборони України*. № 6(70). 2022. С. 78–86.
5. Корсун Г.О. Професійне самовизначення старшокласників як проблема теорії та методики виховання в роботах вітчизняних та зарубіжних вчених. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка* : збірник наукових праць. 2007. № 2(20). Ч. 1. С. 120–123.
6. Ольховецький С.М., Тептюк Ю.О. Дослідження механізмів формування професійних планів та психічного регулювання навчальної діяльності у суб'єкта навчання. *Вісник Національного університету оборони України*. № 6(70). 2022. С. 125–133.
7. Підгайна В.М., Видра О.Г. Проблеми професійного самовизначення сучасних учнів старшої школи. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2013. Вип. 108.2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_2_108_12.
8. Cardoso P. and Moreira J.M. Self-efficacy beliefs and the relation between career planning and perception of barriers. *Int. J. Educ. Vocat. Guid.* 2009. No. 9. P. 177–188. DOI: 10.1007/s10775-009-9163-2.
9. Fantinelli Stefania, Ciro Esposito, Leonardo Carlucci, Pierpaolo Limone, and Francesco Sulla. The Influence of Individual and Contextual Factors on the Vocational Choices of Adolescents and Their Impact on Well-Being. *Behavioral Sciences*. 2023. No. 13. URL: <https://doi.org/10.3390/bs13030233>.
10. Parsons F. *Choosing a Vocation*. Boston, MA : Houghton Mifflin. 1999. 188 p.
11. Wang P., Li T., Wu Z., Wang X., Jing J., Xin J., Sang X. and Dai B. The development of career planning scale for junior high school students based on cognitive information processing theory. *Frontiers of Psychology*. 2023. No. 14:1106624. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1106624.

References

1. Babeljuk, O.V. (2013). *Psychologichni umovy profesijnogo samovyznachennja vijs'kovosluzhbovciv-kontraktnykh* [Psychological Conditions of Professional Self-Determination of Contract Servicemen]. *Candidate's thesis*. Nacional'na akademija Derzhavnoi' prykordonnoi' sluzhby Ukrai'ny imeni Bogdana Hmel'nyc'kogo. 160 s. [in Ukrainian].
2. Gu'bs, O.A. (2022). *Pro vzajemov'jazok uspishnosti pidlitka z efektyvnistju funkcionuvannja u n'ogo mehanizmv formuvannja profesijnyh planiv* [On the relationship between adolescent success

and the effectiveness of the functioning of the mechanisms of forming professional plans]. *Visnyk Nacional'nogo universytetu oborony Ukrainy*, 6(70). Pp. 23–30 [in Ukrainian].

3. Dan'ko, O.V. (2015) Osoblyvosti profesijnogo samovyznachennja majbutnih oficeriv-prykordonnykiv [Features of professional self-determination of future border guard officers]. *Candidate's thesis*. Nacional'na akademija Derzhavnoi' prykordonnoi' sluzhby Ukrainy imeni Bogdana Hmel'nyc'kogo. 193 s. [in Ukrainian].

4. Kobec, O.V. (2022). Motyvacija ta zdibnosti sub'jekta navchannja jak komponenty mehanizmv jogo profesijnyh planiv [Motivation and abilities of the learner as components of the mechanisms of his/her professional plans]. *Visnyk Nacional'nogo universytetu oborony Ukrainy*, 6(70). Pp. 78–86 [in Ukrainian].

5. Korsun, G.O. (2007). Profesijne samovyznachennja starshoklasnykiv jak problema teorii' ta metodyky vyhovannja v robotah vitchyznjanyh ta zarubiznyh vchenyh [Professional Self-Determination of High School Students as a Problem of Theory and Methodology of Education in the Works of Domestic and Foreign Scientists]. *Visnyk NTUU «KPI». Filosofija. Psihologija. Pedagogika: zbirnyk naukovyh prac'*, 2(20). Ch. 1. Pp. 120–123 [in Ukrainian].

6. Ol'hovec'kyj, S.M., & Teptjuk, Ju.O. (2022). Doslidzhennja mehanizmv formuvannja profesijnyh planiv ta psyhichnogo reguljuvannja navchal'noi' dijal'nosti u sub'jekta navchannja [Research of the mechanisms of formation of professional plans and mental regulation of educational activity in the subject of learning]. *Visnyk Nacional'nogo universytetu oborony Ukrainy*, 6(70). Pp. 125–133 [in Ukrainian].

7. Pidgajna, V.M. (2013). Problemy profesijnogo samovyznachennja suchasnyh uchniv starshoi' shkoly [Problems of professional self-determination of modern high school students]. (Pidgajna, V.M., & Vydra, O.G. Eds.). *Visnyk Chernigivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu. Pedagogichni nauky*. 108.2. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_2_108_12 [in Ukrainian].

8. Cardoso, P. and Moreira, J.M. (2009). Self-efficacy beliefs and the relation between career planning and perception of barriers. *Int. J. Educ. Vocat. Guid.* No. 9. Pp. 177–188. DOI: 10.1007/s10775-009-9163-2.

9. Fantinelli Stefania, Ciro Esposito, Leonardo Carlucci, Pierpaolo Limone, and Francesco Sulla. (2023). The Influence of Individual and Contextual Factors on the Vocational Choices of Adolescents and Their Impact on Well-Being. *Behavioral Sciences*. No.13. Retrieved from: <https://doi.org/10.3390/bs13030233>.

10. Parsons, F. (1999) *Choosing a Vocation*. Boston, MA: Houghton Mifflin. 188 p.

11. Wang, P., Li, T., Wu, Z., Wang, X., Jing, J., Xin, J., Sang, X. and Dai, B. (2023). The development of career planning scale for junior high school students based on cognitive information processing theory. *Frontiers of Psychology*. No. 14:1106624. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1106624.

Mas N. M.

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Military Psychology and Pedagogy
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv

THEORETICAL APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL PLANS OF HIGH SCHOOL STUDENTS: THE PSYCHOLOGICAL ASPECT

The article highlights theoretical approaches to understanding the concepts of “professional self-determination” and “professional plan” of the objects of study, explains their interrelation. The

essence of professional self-determination of the objects of training as a dynamic process, which consists in the transition from impulsive decision-making on the choice of the future process to real self-determination, which can be realized only with a qualitative analysis of both the practical possibilities of their activities and their own internal resources, is revealed.

It is noted that the professional plan specifies the self-determination of the objects of study, gives it an active and purposeful character. It specifies the self-determination of the cadet's personality, gives it an active and purposeful character, so it can be considered as an incentive for the development of the cadet's personality as a future officer. The emerging professional plans and long-term goals of the cadet usually do not correlate with the level of mastery of the means necessary to achieve them, which creates the basis for internal contradiction and personal and professional development. Its resolution stimulates the development and correction of new needs and plans.

Professional plans of cadets are a means of realizing their professional goals, their specification in chronological and content aspects. They define the course of action necessary for the cadet to realize professional goals as the main guidelines for the future (motives for professional growth and military career, etc.). However, the cadets' professional plans are not limited to the rational definition of their main tasks and goals, but usually contain a dynamic image of the desired professional future: the cadet models and re-enacts certain situations after completing certain tasks, imagines himself in the future as a military officer of a certain qualification.

Key words: theoretical approaches, professional self-determination, formation, professional plans, objects of study.